

Загірний Олексій Валентинович

Медіатизація політики як чинник демократичного транзиту

УДК 321.02:(659.3:005.3)(477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-2.5>

Загірний Олексій Валентинович
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
вул. Дворянська, 2,
Одеса, Україна

У статті досліджується медіатизація політики як важливий чинник демократичного транзиту пострадянських країн. Актуальність статті зумовлена зростаючим впливом медіа на демократичний транзит України. Мета статті – дослідити медіатизацію як чинник демократичного транзиту. Для досягнення цієї мети розв'язуються такі завдання: визначити сутність процесу медіатизації політики, джерел медіатизації на пострадянському просторі; дослідити вплив медіатизації на пострадянську політику, взаємний вплив медійних технологій та політичних змін. Теорія медіатизації виступає загальною рамкою дослідження. Медіатизація модифікує сучасні політичні комунікації, а через посилення впливу медіа на політичний процес утворюється медіаполітична система. Цей процес визначається у концепції «медіатизованих світів», яку можна застосувати для дослідження чинників демократичного транзиту в Україні. У статті використовуються історичний, системний методи та підхід раціонального вибору.

Визначено медіатизацію як процес становлення особливої раціональності, яка пов'язується із медіалогою та медіаформатом. На пострадянському просторі тригером медіатизації стала політика «гласності» як складник процесу перебудови СРСР. У центрі медіатизації політики – перетворення медіа з посередників між владою та суспільством на центр владних відносин, конструкторів медіаполіти та медіаскандалів.

Відзначено глобальний характер медіатизації. На відміну від країн консолідованої демократії, у яких сформовано інституційні запобіжники медіатизації та традиції політичного діалогу, в Україні медіатизація є джерелом загроз та викликів: олігархізації, зовнішньої інформаційної експансії, спотворення демократичного транзиту аж до його призупинення та руху у зворотному напрямку.

Медіатизація демократичного транзиту створює умови для спотворення вільного формування та висловлювання думок, підмінює суспільний інтерес у політичній боротьбі егоїзмом власників медіахолдингів. Це значно ускладнює демократичний транзит, адже групи або окремі політики, які не мають доступу до медіа, у сучасних умовах априорі програють політичні змагання та електоральні кампанії.

Наголос зроблено на необхідності повернення до раціональних політичних дебатів, центром яких має стати парламент. Це буде сприяти не лише демократизації, а й модернізації політики, економіки та публічного адміністрування.

Ключові слова: медіатизація, масмедіа, медіатизовані світи, медіатизація політики, демократичний транзит, медіаполітична система.

Вступ. Складні політичні та економічні процеси, пов'язані із транзитом українського суспільства від радянського авторитаризму до демократичного політичного режиму та ринку, тривають понад три десятиліття. Демократичний транзит України зітканий з протиріччями та парадоксами. Науковий пошук причин, наслідків та визначальних факторів демократичного транзиту є однією із головних тем у політичній науці. М. Рябчук говорить про дилему пострадянської політики та амбівалентність «двох Україн» [13]. М. Мінаков досліджує протиріччя між модернізацією та демодернізацією у процесі демократичного транзиту й визначає дефіцит демократії в Україні [7]. Ю. Мацієвський наголошує на тому, що зміни політичного режиму та правил пострадянської політики не відбулися навіть після Революції Гідності [12]. Також до головних проблем демократичного транзиту в Україні відносять незавершеність процесів формування національної ідентичності, громадянського суспільства, політичних еліт тощо [11]. Остання завжди балансує на межі «втечі від вибору» та утворення нових «гібридів» у внутрішній та зовнішній політиці, економіці та культурі: «...пострадянські інститути чинять опір змінам. Вони готові виплеснути дитину разом з водою,

аби зберегти владу і власність. Маніпуляції зі ЗМІ, спекуляції на тему збройного конфлікту, депрофесіоналізація уряду й ігнорування соціальної політики – усе це використовується для компрометації демократичних реформ... Одним з факторів, що перешкоджають транзиту, є відсутність традицій інституційної взаємодії. Дійсно, за радянських часів не було незалежних від партійного керівництва КПРС гілок влади – законодавчої, виконавчої, судової тощо. А значить, і їх публічної та правової взаємодії» [14].

Одним із трендів демократичного транзиту пострадянських країн є те, що він відбувається в умовах глобалізації та медіатизації. Транзит від радянської авторитарної політичної системи до консолідованої демократії на сучасному етапі характеризується зростаючим впливом масмедіа. Дослідники наголошують на медіатизації політики у глобальному контексті. Для пострадянської політики не буде перебільшенням говорити про медіатизацію демократичного транзиту.

Мета та завдання статті. Мета – дослідити медіатизацію політики як складник демократичного транзиту України. Для досягнення цієї мети розв'язуються такі завдання: визначити сутність

процесу медіатизації політики, джерел медіатизації на пострадянському просторі; дослідити вплив медіатизації на пострадянську політику, взаємний вплив медійних технологій та політичних змін; обґрунтувати положення щодо медіатизації демократичного транзиту в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у статті використовуються такі методи. Історичний метод для аналізу феномена «гласності» як складника процесу перебудови. Системний метод для дослідження медіаполітичної («гібридної») системи, яка сформувалась у пострадянській Україні. Підхід раціонального вибору застосовувався для визначення важливості раціональних дебатів між індивідами щодо їх преференцій у процесі демократичного транзиту як альтернативи медіатизації політики. Теорія медіатизації виступає загальною рамкою дослідження. Медіатизація модифікує сучасні політичні комунікації [10]. Завдяки посиленню впливу медіа на політичний процес утворюється медіаполітична система. Цей процес визначається у концепції «медіатизованих світів» [9], яку можна застосувати для дослідження чинників демократичного транзиту в Україні.

Результати. Вже навіть початок демократичного транзиту («світанок демократії») у СРСР пов'язується з гласністю – однією із головних складових частин процесу перебудови, яку ініціював останній очільник КПРС М. Горбачов. «Перебудова почалась з тотальної критики минулих помилок радянського керівництва і розкриття правди в центральних ЗМІ. Горбачов сподівався, що гласність (свобода слова) дозволить вивільнити історичний потенціал комунізму, який пригнічувався через незлічені помилки комуністичного керівництва...» [5]. Політика гласності у СРСР стала справжнім тригером (спусковим механізмом) змін, які призвели до краху радянської імперії та спричинили процеси демократичного транзиту на пострадянському просторі. Політичний плюралізм, у тому числі у медіа, був першим здобутком української незалежності і залишається одним із головних маркерів демократичного транзиту. Порівняно з авторитарною моделлю взаємодії медіа та політичної системи це справді так. Різні медіа дійсно відрізняються одне від одного, бо захищають політичні та економічні інтереси власників. Але на заваді подальшої демократизації медіа стає цензура, відсутність свободи журналістської діяльності у межах одного медіа і, як наслідок, елімінація однієї із головних складових частин демократичного розвитку – політичних дебатів у медіа. Погодимось з І. Костириєю у тому, що після розпаду СРСР «політичне поле перестало бути єдиним монолітом. Розходження в інтересах і їх конфлікти вийшли на поверхню. Вперше за довгі роки відкритий конфлікт і політична боротьба стали нормою

життя... Постійним чинником політичного життя незалежної України стали вибори вищих і місцевих органів влади, які перетворилися на форму впливу суспільства на державний курс і канал часткового оновлення правлячих еліт» [4]. Але традиція вільних політичних дебатів у масмедіа (як чи не єдиний шлях підвищення ефективності публічного адміністрування й раціоналізації електорального вибору громадян) так і не сформувалась. Погодимось із тим, що раціональні політичні дебати є важливим чинником модернізації та демократизації медіаполітичної системи України. Відзначимо: «У сучасному політичному дискурсі не залишилось місця для такого, здавалось би, елементарного здобутку політики епохи модерну й маркера демократії, як політичні дебати. І якщо справедливою вимогою для модернізації та демократизації України є раціональність у здійсненні політики, то в умовах інформатизації посилюється вага раціонального дискурсу. А із цим точно є проблеми. Адже дискурс медіа нині формується розважальними токшоу на політичну тематику та обертається навколо медіаскандалів. Дебати стали табу у вітчизняному медіадискурсі навіть під час електоральних змагань. Не кажучи вже про відсутність у політичному дискурсі раціональних дебатів щодо поліси – проблем безпеки, економічної та соціальної політики, європейської інтеграції тощо... політичний дискурс став простором спрощеного сприйняття реальності, місцем емоційного шантажу громадян із боку журналістів та експертів» [6].

Дебати існують у українському публічному просторі у вигляді обов'язкової суперечки кандидатів перед другим туром президентських виборів. Це «ерзац-дебати», які, хоча й транслюються у прямому ефірі, натомість майже не впливають на остаточний результат і не можуть замінити аргументативної полеміки.

Політичні технології в умовах медіатизації демократичного транзиту використовуються у двох напрямках. По-перше, з метою маніпуляції громадською думкою у напрямі взаємодії із суспільством. По-друге, управління медіапростором з метою недопущення появи та розвитку незалежних медіа. Але політичні технології впливу влади на масмедіа й навпаки не можуть замінити публічний діалог та раціональні політичні дебати щодо демократичного транзиту.

Погодимось із С. Демченко: «Репрезентуючи політичну еліту, корпоративні медіа дуже швидко інтегрувалися з рекламою та зв'язками з громадськістю й розширили свій вплив на різних рівнях – від загальнонаціонального до місцевого... У нашому суспільстві реклама, утверджуючи певні споживацькі цінності, формує і певний спосіб життя. Таким чином, вона реалізує пропагандистську функцію, матеріалізуючи певні соціально-політичні концепції та створюючи їх повноцінний

ідеологічний образ. Маркетингова за своєю первинною сутністю на Заході комунікація паблік рилейшнз у наших умовах реалізується у своїй політичній функції... деякі дослідники пропонують ввести термін «паблік рилейшнз другого покоління»... Переборюючи тяжку спадщину монополії на громадську думку у вигляді агітації та пропаганди, ми в нових умовах пристосували до завдань пропаганди зв'язки з громадськістю» [3].

Медіатизація демократичного транзиту створює умови для спотворення вільного формування та висловлювання думок, підмінює суспільний інтерес у політичній боротьбі егоїзмом власників медіахолдингів. В українських реаліях ідеться про олігархів як головних акторів та бенефіціарів медіаполітичної системи. Вони конструюють у медіа штучну реальність навколо медіаподій та медіаскандалів. Це значно ускладнює демократичний транзит, адже групи або окремі політики, які не мають доступу до медіа, у сучасних умовах априорі програють політичні змагання та електоральні кампанії. Не завжди медіаподії є псевдоподіями [8], але вплив медіатизації полягає й у тому, що аудиторії важко їх розрізнити.

Медіатизація створює нові умови для політичного вибору та політичної поведінки у країнах консолідованої демократії: політика обертається навколо медіаподій та медіаскандалів, головними ньюсмейкерами стають токшоу, а сучасні технології швидко роблять інформацію масовою та нав'язливою. Сучасні медіахолдинги остаточно позбулись соціальної та політичної ролі посередника між громадянами та владою, вони не передають інформацію, а створюють та нав'язують її. Медіатизація є процесом конструювання політичного простору, маркування його за допомогою медіаскандалів та інших медіаподій, а медіа, у тому числі й мережеві, є потужним агентом створення та перетворення політичної реальності.

Але у демократичних країнах є суттєві інституціональні запобіжники медіатизації, які доповнюються сталими політичними традиціями прийняття важливих рішень. У країнах, які здійснюють демократичний транзит, таких інститутів іще немає або вони перебувають на етапі становлення. Це суттєво підвищує ризики маніпуляцій з боку медіа у процесі демократичного транзиту. Можна говорити про тотальну медіатизацію всіх соціальних світів та соціальних відносин. Публічна політика нині у пострадянських країнах означає не діяльність щодо захисту та реалізації суспільного інтересу (дію та інтереси «публіки», суспільства загалом), а конструювання політичних подій відповідно до інтересів осіб та груп, які контролюють медіапростір.

До чинників самої медіатизації належать: «1) розвиток і вдосконалення інформаційних і комунікаційних технологій, які дедалі більше полегшують виготовлення інформаційного продукту та розширюють

і спрощують способи його доставляння до споживача; 2) сприймання журналістики в демократичному суспільстві як місця ведення діалогу між різними сегментами суспільства, розуміння її головної функції як створення комунікаційного середовища, в якому репрезентуються всі наявні у суспільстві політичні сили та громадські об'єднання, кожен громадянин має шанс озвучити свою позицію і право бути почутим; 3) розширення сфери інформаційних послуг у галузі PR, створення у багатьох установах, організаціях, на багатьох підприємствах пресслужб, які відіграють роль спеціальних агенцій послуг у сфері політичного (бізнесового, економічного та іншого) маркетингу; 4) дедалі зростаюча залежність більшості населення розвинутих країн у галузі вироблення громадської думки від картини світу, створеної у масмедіа та наданої споживачам новин у користування, зумовленість цієї картини оцінками й коментарями тонкого прошарку інтелектуальної еліти» [2].

У процесі демократичного транзиту українське суспільство поступилось контролем над медіа, управління ЗМІ перейшло від радянських органів влади до органів державної влади та місцевого самоврядування незалежної країни. Надалі під час формування медіаполітичної системи в Україні влада поступово також втратила можливості управляти медіа (через адміністративний тиск, впровадження цензури тощо). Медіа, особливо мережеві, нині є незалежними як від влади, так і від суспільства; а олігархічний режим – один із небагатьох форматів контролю над медіа з боку влади через тиск на економічні активи та політичні інтереси олігархів.

Медіатизація, як глобальний тренд, створює всі умови для інформаційного впливу інших країн на Україну та інформаційних війн як ефективної складової частини гібридної війни. Медіапростір України є не досить захищеним від інформаційної агресії. Серед причин цього: «...олігархічна власність на ЗМІ; падіння довіри до медіа, які не активно виявляють маніпуляції та пропаганду, натомість можуть поширювати фейки, міфи, мало приділяють уваги медіаграмотності громадян тощо» [1].

Висновки. Концепція медіатизації наголошує на тому, що сучасний світ є медіацентрованим. Медіа мають особливу владу – нав'язувати формат комунікації всім соціальним групам та просторам: від спортсменів до акторів, від релігії до політики. Таким чином, масмедіа спричиняють нові правила публічності, трансформують суспільні відносини. Медіатизація демократичного транзиту полягає у тому, що медіа можуть формулювати мету та завдання цього процесу, визначати порядок денний суспільства та влади, напрям і темп перетворень. Політики адаптують свою активність під формат подачі політичної інформації у медіа: токшоу, випуски новин, інтерв'ю. Відбулась медіатизація електоральних кампаній.

Вимоги медіатизації щодо спрощення політичної інформації, швидкості її поширення, сенсаційності, технологій нав'язування відповідної інтерпретації, викладення політичних конфліктів та соціальних проблем у вигляді захоплюючої історії («медіаподії») визначальним чином впливають на демократичний транзит.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксьонова Н. Дослідження масмедіа в умовах інформаційної війни. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського* : зб. наук. пр. Київ, 2017. Вип. 48. С. 341–350.
2. Балаклицький М. Медіатизація релігійного життя: термінологічний аспект. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*, 2009. № 1. С. 369–382.
3. Демченко С.В. Медіаполітична система у сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель) : автореф. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Дніпропетровськ, 2004. 18 с.
4. Костиря І. Медіатизація політики та політизація ЗМІ як тенденції політичного процесу в Україні. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 109–118.
5. Яковлев Д.В. Світанок демократії: два вибори і три конверти останнього генсека. *Молодий вчений*. 2015. № 8 (2), С. 157–162. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8(2)_3).
6. Яковлев Д. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 26. С. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>.
7. Ghia N., Cenusă D., Minakov M. Democracy and its Deficits: The Way of Georgia, Moldova and Ukraine towards Becoming European Style Democracies. Center for European Policy Studies. Policy papers. 2017. URL: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/democracy-and-itsdeficitsway-georgia-moldova-and-ukraine-towards-becoming>.
8. Hepp A., & Couldry N. Introduction: Media events in globalized media cultures. In *Media events in a global age*. 2009. Pp. 14–33.
9. Hepp A. The communicative figurations of mediatized worlds: Mediatization research in times of the “mediation of everything”. *European Journal of Communication*, 2013. No. 28 (6), Pp. 615–629.
10. Krotz F., & Hepp A. A concretization of mediatization: How ‘mediatization works’ and why mediatized worlds are a helpful concept for empirical mediatization research. *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*, 2011. No. 3(2), pp.137–152.
11. Kuzio T. National Identity in Independent Ukraine: An Identity in Transition. *Nationalism and Ethnic Politics*, 1996. Vol. 2. No. 4, pp. 582–608.
12. Matsiyevsky Y. Revolution without Regime Change: The Evidence from the PostEuromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. Vol. 51. No. 4, pp. 349–359.
13. Riabchuk M. “Two Ukraine’s Reconsidered” The End of Ukrainian Ambivalence? *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 2015. Vol. 15. No.1. Pp. 138–156
14. Yakovleva L., & Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences? *Nationalism and Ethnic Politics*, 2020. 2 (4), Pp. 582–608.

REFERENCES:

1. Aksenova, N. (2017). Doslidzhennia mas-media v umovakh informatsiinoi viiny [Research of influence of media in the conditions of information war]. *Nauk. pr. Nats. b-ky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho: zb. nauk. pr.* Kyiv, Vyp. 48, S. 341–350 [in Ukrainian].
2. Balaklytskyi, M. (2009). Mediatyzatsiia relihiinoho zhyttia: terminolohichniy aspekt [Mediation of religious life: terminological aspect]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, No. 1, S. 369–382 [in Ukrainian].
3. Demchenko, S.V. (2004). Mediapolitychna systema v suchasni Ukraini (intehrovana komunikatsiina model) [Media political system in modern Ukraine (integrated communication model)]: avtoref. ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Dnipropetrovsk. 18 s. [in Ukrainian].
4. Kostyria, I. (2013). Mediatyzatsiia polityky ta polityzatsiia ZMI yak tendentsii politychnoho protsesu v Ukraini [Mediatization of politics and politicization of mass media as tendencies of political process in Ukraine]. *Politychnyi menedzhment*. No. 1–2, S. 109–118 [in Ukrainian].
5. Yakovlev, D.V. (2015). Svitnok demokratii: dva vybory i try konverti ostannoho henseka [The dawn of democracy: two elections and three envelopes of the last secretary general]. *Molodyi vchenyi*. No. 8 (2), S. 157–162. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8\(2\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_8(2)_3) [in Ukrainian].
6. Yakovlev, D. (2021). Diskurs vitchyznianskykh media shchodo krain Baltii [Discourse of domestic media regarding the Baltic countries]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. No. 26. S. 82–87. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910> [in Ukrainian].
7. Ghia, N., Cenusă, D., Minakov, M. (2017). Democracy and its Deficits: The Way of Georgia, Moldova and Ukraine towards Becoming European Style Democracies. Centre for European Policy Studies. Policy papers. URL: <http://www.3dcftas.eu/publications/other/democracy-and-itsdeficitsway-georgia-moldova-and-ukraine-towards-becoming>.
8. Hepp, A., & Couldry, N. (2009). Introduction: Media events in globalized media cultures. In *Media events in a global age*, pp. 14–33.
9. Hepp, A. (2013). The communicative figurations of mediatized worlds: Mediatization research in times of the “mediation of everything”. *European Journal of Communication*, 28 (6), 615–629.
10. Krotz, F., & Hepp, A. (2011). A concretization of mediatization: How ‘mediatization works’ and why mediatized worlds are a helpful concept for empirical mediatization research. *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication*, 3(2), pp. 137–152.
11. Kuzio, T. (1996). National Identity in Independent Ukraine: An Identity in Transition. *Nationalism and Ethnic Politics*. Vol. 2. No. 4. Pp. 582–608.
12. Matsiyevsky, Y. (2018). Revolution without Regime Change: The Evidence from the PostEuromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*. Vol. 51. No. 4. Pp. 349–359.
13. Riabchuk, M. (2015). “Two Ukraine’s Reconsidered” The End of Ukrainian Ambivalence? *Studies in Ethnicity and Nationalism*, Vol. 15, No. 1, pp. 138–156.
14. Yakovleva, L., & Yakovlev, D. (2020). Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2 (4), pp. 582–608.

Mediatization of politics as a factor of democratic transit

Zahirnyi Oleksii Valentinovich

Postgraduate Student at the Department
of Political Science
Odessa I.I. Mechnikov National University
Dvoryanskaya str., 2,
Odessa, Ukraine

The article examines the mediatization of politics as an important factor in the democratic transit of post-Soviet countries. The relevance of the article is determined by the growing influence of the media on the democratic transit of Ukraine. The purpose of the article is to investigate mediatization as a factor of the democratic transit. To achieve this goal, the following tasks are solved: defining the essence of the process of mediatization of politics, the sources of mediatization in the post-Soviet space, the research of the impact of mediatization on post-Soviet policy, mutual influence of media technologies and political changes. The theory of mediatization serves as a general framework for research. Mediatization modifies modern political communications, and through the increasing influence of the media on the political process, a media-political system is formed. This process is defined in the concept of "mediatized worlds", which can be used to study the factors of democratic transit in Ukraine. The article uses historical, systemic methods and the approach of rational choice.

Mediation is defined as the process of forming a special rationality, which is associated with media logic and media format. In the post-Soviet space, the trigger of mediatization was the policy of "glasnost" as part of the process of restructuring the USSR. At the centre of the mediatization of politics is the transformation of the media from intermediaries between the government and society into the centre of power relations, the constructors of media events and media scandals.

The global nature of mediatization is noted. Unlike consolidated democracies, which have institutional safeguards for mediatization and traditions of political dialogue, in Ukraine, mediatization is a source of threats and challenges: oligarchization, external information expansion, distortion of democratic transit until its suspension and movement in the opposite direction.

The mediatization of democratic transit creates conditions for distorting the free formation and expression of opinions, replaces the public interest in the political struggle with the selfishness of the owners of media holdings. This significantly complicates democratic transit, as groups or individual politicians who do not have access to the media, in modern conditions, a priori lose political competitions and election campaigns.

The emphasis is placed on the need to return to rational political debates, which should be centred on parliament. This will contribute not only to democratization but also to the modernization of politics, the economy and public administration.

Key words: mediatization, mass media, mediatized worlds, mediatization of politics, democratic transit, media-political system.